

Старостенко Т. М.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

ГЕРОЙ І АРХЕТИП: БІЛЕЦЬКІВСЬКА ПОЕТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО ГЕРОЯ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МІЛІТАРНОЇ ПОЕЗІЇ СУЧАСНОСТІ

Статтю присвячено аналізу образу героя-захисника у сучасній повоєнній поезії на прикладі текстів збірок Максима Кривцова «Вірші з бійниці» (2024) та Сергія Жадана «Скрипниківка» (2023). В рамках дослідження здійснено реконструкцію класичного архетипу національного героя-захисника крізь призму методологічного інструментарію Л.Т. Білецького та архетипної критики К.Г. Юнга і Дж. Кемпбелла. Білецьківська героїчна парадигма вибудована на синтезі національно-культурних архетипів, репрезентованих в билинній традиції у образах богатирів Святогора, Микули Селяниновича, Альоші Поповича, Іллі Муромця тощо, козацьких думках (герої-мученики) та історичних постатях з історичних оповідей (Богдан Хмельницький). Образи героя-захисника аналізуються з огляду на їх структурно-семантичний каркас, еволюційний потенціал та символічність. Доведено, що у поезії Кривцова спостерігається деконструкція героїчної ідентичності засобами нумерологічної деперсоналізації (редукція героя до низки випадкових номерів 234, 457, 451), медичної кодифікації («двоє 300») та радіопозивних, що функціонують замість власних імен. Вербальна номінація символічна та біблійно-обумовлена («Марія», «Голгофа»), що додає сакралізації образу. При цьому ліричний герой він скоріше один з поміж інших, звична людина у деперсоналізуючих обставинах. Схожа тенденція переходу індивідуальної травми у колективну спостерігається у Жадана, коли ліричний герой проходить трансформацію від індивідуальної постаті до колективного «ми», де героїзм реалізується не прямолінійно, як це було в рамках билинного епосу, а натомість через акти свідчення, збереження мови та пам'яті як конструктивів ідентичності нації. Компаративний аналіз виявив радикальну відмінність сучасного героя української повоєнної лірики від класичних моделей: кемпбеллівська сміливість перед невідомим замінюється визнанням безсилля, юнганська індивідуалізація трансформується у прийняття взаємної залежності, фізична потужність білецьківського богатиря переосмислюється як онтологічна вразливість. Встановлено, що сучасна українська мілітарна поезія формує нову героїчну парадигму, де тріумф заміщується тихим гуманістичним опором (Жадан), а незламність парадоксально впливає з визнання власної крихкості; або ж мислиться у вимірі біблійної онтології (Кривцов) як сакральне протистояння ворогу, що в даному випадку характерне для літописних канонів. У Жадана, героїзм артикулюється не скільки через поняття тотальної перемоги, скільки через здатність продовжувати говорити власною мовою, пам'ятати й зберігати людські почуття в умовах екзистенційної загрози воєнної доби ХХІ століття. У Кривцова поряд із воїнами-побратимами стоять біблійні постаті та херувими, а цифровізація ідентичності вписується у цифрову реальність сьогодення.

Ключові слова: архетип героя-захисника, деперсоналізація, колективна пам'ять, національна ідентичність, білецьківська концепція героя, трансформація архетипу.

Постановка проблеми. Архетип героя-захисника, укорінений у колективному несвідомому (за К.Г. Юнгом), формується в парадигмі стародавньої літератури та актуалізується в ситуації екзистенційної загрози. За концепцією Л.Т. Білецького, усвідомлення «національно-державної небезпеки» формується ще за часів «зародження державного українського центру в Києві» і містить дуальну онтологію: а) оборонний контекст; б) військово-експансійний вектор українського

народу «на західній південь у Грецію, Болгарію та на східний південь у Тматорокань (Північний Кавказ) та в Хозарію до Каспійського моря» [1, с. 179]. У граничних ситуаціях історичного буття архетип героя-захисника набуває поновленої поетичної актуалізації, трансформуючись відповідно до екзистенційних викликів епохи. Сучасна мілітарна поезія, постаючи як художня рефлексія на воєнний досвід, відтворює цю архетипну матрицю, наповнюючи її новими онтоло-

гічним змістом. Проте механізми трансформації архетипу героя-захисника в поезиї сучасної мілітарної лірики, особливо крізь призму білецьківської концепції національного героя, залишаються здебільшого випущеними з дослідницького виміру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мілітарна проблематика української літератури в ідейно-естетичній проекції з різною інтенсивністю та широтою становить предмет літературознавчої уваги Т. Пастуха, О. Пухонської, Т. Урись та ін. Однак більш конкретний аналіз героя-захисника актуалізується у працях після кордону «лютий-2022». Так, Л.М. Горболіс у статті 2022 року «Герой-захисник у творчості Бориса Гуменюка: етнопсихологічний аспект» [3] вивчає автора-оповідача виключно у творах Б. Гуменюка у «сповідально-спогадовому ключі» та через «Я-концепцію», в межах якої «Я» є «ретранслятором волі, свободи», і розглядається в «єдності з Я-собі-подібним», формує «громаду, гурт на засадах узаємоповаги, рівності, спільності ідеї захисту землі (як у минулому Запорізька Січ), поєднуючи «пласт духовно-душевного індивідуального та колективного людського буття» [3]. І це «Я», за думкою авторки, яка спирається на термінологію, представлену у «Феномені нації 1998: Феномен нації: основи життєдіяльності», існує у паралелізмі із «Ми-фізичним», «Ми-душевеним», «Ми-що-протистоїть» та «Ми-в-собі-й-для-себе-сущого» [9, с. 52]. Війна у роботі розглядається через концепцію «екзистенційного болю» [3]. Н. Вівчарик і С. Джердж у статті 2024 року «Мілітарна тематика в сучасній українській літературі: історичні виклики і художня реальність» оголошують більш широкий діапазон вивчення, а саме помістивши у фокус поетичні збірки Павла Вишебаби («Тільки не пиши мені про війну»), Бориса Гуменюка («Вірші з війни»), Олени Гусейнової («Супер-герої»), Анастасії Дмитрук («Це моя і твоя війна»), Сергія Жадана («Тамплієри»), Катерини Калитко («Ніхто нас тут не знає, і ми – ніко-го»), Максима Кривцова («Вірші з бійниці»), а також Богдана Томенчука («Вищийте, мамо, бронжилет») [2]. При цьому публікація є скоріше не дослідницькою, а бібліографічно-оглядовою, коли авторки перелічують твори, випущені під час військового конфлікту та окреслюють їхню різномірну тематику. Художня репрезентація української війни у закордонних поетиках досліджується В.П. Чуб і І.М. Яценка у статті *Artistic Reception of the War in Ukraine in the French Novel (based on the Symphony of Monsters by Marc Levy)*

(2024 р.) [11]. Зазначене дозволяє говорити про серйозні перспективи заявленого дослідження.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в герменевтичній реконструкції архетипу національного героя в сучасному мілітарному поетичному дискурсі крізь призму методологічного інструментарію Л.Т. Білецького, що передбачає виявлення механізмів реактуалізації архетипних структур і екзистенційних категорій у художній репрезентації образу захисника в умовах воєнного часу, а також крізь призму західної методології, спрямованої на дослідження класичних архетипів (К.Юнг, Дж. Кемпбелл).

Базові методологічні принципи включають білецьківську літературознавчу школу із її історико-літературним підходом до вивчення національної специфіки образотворення та компаративістським інструментарієм для зіставлення літературних традицій; *архетипну критику* К.Г. Юнга та Дж. Кемпбелла для ідентифікації універсальних архетипних структур у образі героя-захисника та визначення механізмів їх національної модифікації в українському культурному контексті.

Виклад основного матеріалу. Кожна стародавня словесність продукує образ героя, який у парадигмі ретроспективного романтизму інтерпретується як національний, попри те що міфопоетична традиція онтологічно передують формуванню нації як соціокультурного конструкту. Ці протогеройські образи функціонують переважно в поетичному дискурсі дописемної культурної комунікації та казковій наративній традиції. Згідно з юнгіанською концептуалізацією, архетип героя як структурний елемент колективного несвідомого, що транслюється міжпоколіннєво, артикулюється через низку інваріантних ознак: екстраординарне, часто сакральне походження; ініціативні випробування через квестову подорож, що передбачають *katábasis* або зішестя до підземного світу, чи досвід смерті й палінгенезії (перенародження); трансцендентні здібності, що перевищують людську міру; альтруїстична місія на користь спільноти, де герой постає або культурним демиургом (Прометееве дарування вогню), або протектором соціуму в боротьбі з хтонічними силами (Беовульф проти Гренделя). Стародавня словесність диференціює героїчні типи за функціонально-жанровими параметрами: *епічний герой* (Ахілл, Роланд), що втілює військову доблесть і колективні цінності в батальному наративі; *трагічний герой* (Едіп, Агамемнон), чия доля детермінована конфліктом між особистою волею та

трансцендентними силами (*μοῖρα, ἀμαρτία*); *культурний герой* (Прометей, Трипільський деміург зі слов'янської космогонії), що виконує медіаторну функцію між сакральним і профанним, виступаючи творцем світу або дарителем цивілізаційних благ. Джозеф Кемпбелл у своїй роботі *The Hero with a Thousand Faces* (вперше виданий у 1949 році) надає структурний опис героїчного шляху: а) *заклик до пригод*, коли герой отримує завдання; б) *подолання порогу* через вихід із звичного світу, користуючись термінологією М.М. Бахтіна і казковою концепцією В.Я. Проппа “свого простору”; в) *випробування*, в рамках якого відбуваються зустрічі з ворогами чи помічниками; г) *найважча битва*, тобто кульмінація; повернення до звичного соціуму, коли герой приносить дар своєму народу [10, с. 34]. Таким чином, шлях героя вимірюється автором графічно [10, с. 227].

Архетип героя в різних культурних традиціях демонструє діалектику універсального й партикулярного, де інваріантні структури набувають специфічних національно-культурних модифікацій. Давньогрецька словесність конститує героя через амбівалентне поєднання *ἀρετή* (доблесті) й *ὕβρις* (гордині), що зазвичай призводить до трагічної колізії з божественним порядком. Давньоримська традиція, репрезентована фігурою Енея з вергілієвої «Енеїди», акцентує *pietas* (благочестя перед богами й батьківщиною) та *virtus* (громадянську мужність), позиціонуючи героя як носія колективного обов'язку. Давньосхідна епічна парадигма висвітлює ініціаційний шлях до софійної зрілості через прийняття танатологічної межі людського буття. Біблійна традиція структурує героя (Давид, Мойсей) як теургічний інстру-

мент, де індивідуальна воля підпорядковується трансцендентному провидінню визволення чи царювання. Слов'янський епос, зокрема «Слово о полку Ігоревім», кристалізує образ богатыря-захисника, чия ідентичність формується через тріаду: сакральний зв'язок із хтонічними силами природи, меморіальний континуум предківської традиції та мілітарна місія оборони землі й віри. В результаті архетип героя реалізує полівекторну функціональність у культурному континуумі, коли психологічна функція втілює колективні ідеали та компенсаторні прагнення народної свідомості; соціальна конститує нормативну поведінкову матрицю для наслідування; культурна забезпечує міжгенераційну трансмісію аксіологічних констант; національна функція формує й консолідує колективну ідентичність через героїчний міф як символічний капітал спільноти.

Особливу увагу в дослідницькій практиці Л.Т. Білецького привертає проблема конститування художнього образу в межах поетичного дискурсу. Концептуальним фундаментом його аналітичної методології виступає осмислення знакової функції слова як базової одиниці образотворення: «Наукою визнано, що слово є зародком поезії, себто його ембріон (А. Потебня, Гумбольдт, Мярті). В первісній мові, цеб-то в мові первісної людини, слово мало в собі всі три елементи: звук, образ і поняття. Первісна людина безпосередньо відчувала звучання слова; через це саме мова первісних людей, дикунів і т.д., надзвичайно багата на оклики (поетичні фігури), які висловлюють страх, радість, здивування, гнів і т.д. Так само первісна людина легко сприймала й образ слова: коли вона творить мит що хмара, –

Схема 1. Шлях героя-захисника за Джозефом Кемпбеллом

то гора, що сонце, то око Боже, грім – стукіт колесниці Бога на небі чи пророка Іллі або стукіт копит білого коня переможці св. Юрія і т.д, то іншого значення в такі вислови вона не вкладала, бо ці вислови повні мітологічної дійсності, в яку первісна людина сліпо вірить. Коли ж ці два елементи в прийманні слова зникали, бо забувались: ми забули, що в основі слова: корова лежить первісний його образ: рогатий; вікно – від око; стіл – від первісно простеленої шкіри звіря, на якій давньою людиною розділювалось і їлось його м'ясо (стіл – сталити, простелений) і т.д.; і коли такі моменти забуваються, то залишається, мовляв, символічне означення його значення себто метафора: мітичні образи народного поетичного стилю з громоносного неба зникають, як дійсна їх реальність, а залишається тільки їх вислів, як картинне зображення явищ природи, як її метафора» [1, с. 14]. Тому, за думкою Л.Т. Білецького, “сучасна й минула поезія намагається цю первісну життьовість усіх зниклих елементів живого слова відтворити” [1, с. 15]. Все це призводить до символізації тексту: «Сто літ тому назад Гете висловив правдиву думку, що кожен поетичний твір мусить бути і символічний» [1, с. 16].

Образ національного героя формується на основі синтезу національно-культурних архетипових структур. Український художній канон репрезентує такі архетипні моделі, як козак-воїн, мученик-захисник, багатир, борець за національну незалежність тощо. Л.Т. Білецький класифікує героїчні билинні цикли за принципом бінарної типології: «Всі ці билини розподіляються у два циклі: 1) Старший цикл билин або билини про старших багатирів і 2) молодший цикл билин або билини про молодших багатирів. До першого циклю билин належать всі ті билини, що концентруються навколо центральної постаті князя Олега й розповідають про походи на Царгород, до “Індії Богатої”, на Хозар і інші.» [1, с. 180]. Подібна класифікація алюзивна по відношенню до принципу укладення Старшої чи Молодшої Ед. Л.Т. Білецький зауважує: “Старший круг репрезентуються билинами про багатирів, що скорше нагадують міти або мітично-релігійні легенди. Це надлюдські велити, ніби титани, що мандрують по землі Українській навіть із не зовсім ще означеною метою. Тому вони ще не є оформлені в викінчені образи багатирів пізніших, не мають назверх певної мети у своїй чинності, тому носять характер ще абстрактний, нереальний, з яких переважав скорше прообраз майбутнього багатиря-героя, хоч і вони є багатирі кийвські”

[1, с. 181]. В даному контексті ми зазвичай говоримо про «героя, що був наділений надприродною силою й один боровся з ворогами князя та побирав їх тисячі. Постать багатиря в найрізноманітніших творах і переказах в Україні” [1, с. 180]. Таким чином, через билинного героя іде індивідуалізація подвигу, уособлена у постатях багатиря, репрезентованих Святогором, Микулою Селяниновичем, Вольгою і Микулою, Добриненою, Альошею Поповичем, чи з молодшого кола – князем галицьким Романом, Дукою, Чурилою Пленковичем, Михайлом з Потуки, воєводою Дунаєм, Соловієм Гудомировичем тощо. Тож герой є ідентифікованим та несе у собі номінативну кодованість, коли кожен з героїв знаний певним набором характеристик.

Окреме місце, за Л.Т. Білецьким, посідає більш пізній жанр – козацька дума, що стоїть «на стороні української віри християнської, моралі і національної волі» [1, с. 221]. Думи рецитаційні за стилем, елегійні за настроєм, виступають у якості моралістичних псалмів. Герої дум реалізують духовні наративи. Герой тут є завжди причетним до християнства. Так, Юрій Хоробрий, римський вояка, реалізує чесноти через знищення «поганських святощ» [1, с. 197], при чому героїчний статус мислиться через мучеництво, характерне до біблійних постатей. Святий Юрій проявляє себе шляхом змієборства [1, с. 198]. Необхідно розуміти християнські паралелі змії – диявол. Духовний стих про Богатиря і Лазаря несе вайб притчі, піднімаючи питання милосердя та жебрацтва та має інтертекстуальні зв'язки із євангельською притчею про багатого і Лазаря. Так звана *Глибинна Книга* зосереджена на генезисі та питаннях духовності. Інший образ національного героя формується вже пізніше і пов'язаний із реальними історичними постатями, наділеними цілком реалістичними людськими якостями: Богдан Хмельницький як «наймогутніший провідник всенароднього повстання проти поляків» [1, с. 263], Барабаш [1, с. 259].

У межах сучасної української воєнної поезії спостерігається радикальна трансформація архетипу героя. Учасник бойових дій позбавлений виняткових характеристик, притаманних традиційному героєві-захиснику. Він не володіє надлюдськими якостями чи сакральним походженням, натомість репрезентує пересічність, реалізуючи меседж: герой як “один із нас”, носій звичайних прагнень і базових людських потреб. Домінує деконструкція героїчної ідентичності через деперсоналізацію. Зокрема, у збірці Мак-

сима Кривцова «Вірші з бійниці» (2024) числові маркери, органічні для цифрової епохи, символізують перетворення героя на статистичну одиницю: «На хресті наче на айді-картці написано: // тут спочиває номер 234 вічна пам'ять», «тут спочиває номер 457 вічна пам'ять», «тут спочиває номер 451 вічна пам'ять» [5, «Він переїхав у Бучу»]. Числа 234, 457, 451 виступають заміниками героїчних імен, які випадкові, як випадкова смерть кожного безіменного героя. Семантично значущим є порівняння хреста героя з «айді-карткою» та «дошкою оголошень», де сучасні цифрові метафори підкреслюють бюрократизацію героїчної смерті, коли герой перетворюється на числовий запис у базі даних втрат: «Тут спочиває номер 176 вічна пам'ять // тут спочиває номер 201 вічна пам'ять / тут спочиває номер 163 вічна пам'ять // тут спочиває номер 308 вічна пам'ять» [5, «Він переїхав у Бучу»]. Медична номенклатура так само виступає як механізм деперсоналізації героїчного суб'єкта: «двоє 300» (код поранених), «час накладання турнікету тридцять третій» [5, «“Марія” “Голгофі”»]. Радіокомунікація працює як форма героїчної анонімності, в якій фрагментарність передачі відображає розпорошення індивідуального героїзму: «Марія» «Голгофі» // «Марія» «Голгофі»: // прийом. // «Голгофа» я «Марія» // «Голгофа» я «Марія»: // на прийомі» [5, «“Марія” “Голгофі”»]. Герой позбавлений епітетів доблесті: «весь світ у ранах я візьму цей жовтий скотч» [5, «Весь світ у ранах...»]. Скотч замінює традиційну зброю героя, символізуючи безпорадність перед масштабом руйнування. Біблійна інтертекстуальність функціонує як апеляція до архетипу мученика-героя через християнську жертвну парадигму, де героїзм осмислюється не як тріумф, а як прийняття страждання. Голгофа, Марія, Хесус, Розбійник – це реальні бойові позивні, що набувають архетипного значення через паралель із сакральними постатями, трансформуючи сучасного воїна у продовжувача мученицької традиції.

Гомерівський чи навіть літописно-бilingvний підхід до оповіді спостерігається у корпусі тестів Сергія Жадана, представлених у повоєнній збірці «Скрипниківка» (2023). Поет, що символічно одягає воєнну форму, на відміну від Максима Кривцова, не є безпосереднім учасником бойових дій. Центральний архетип у цих текстах – це поет-свідок героїчних подій історії, який бере на себе місію говорити за тих, хто мовчить або не може говорити: «Можна я буду відповідати за це // вирване серце, ніби за вирвану раму в старому

будинку, // першим почну славити цю навалу вивитреного світла» («Можна тепер я почну?», стор 9); «Послухайте мене, // ви – позбавлені солодких рецепторів співу. // Послухайте мене тепер, // розчуйте мій шепіт, // спотворений акустикою небуття» [4, с. 17]. Ключовий героїчний акт – знайти силу говорити, коли мовчати легше, таким чином йде подолання мовчання: «Можє, саме тепер і варто почати. // І скільки б не переконував себе, що не час, // що не слід наосліп вимовляти слова, // які не закладено в голос» [4, с. 67]; «а виходить, що мова сильніша за страх мовчання, // вона має заповнювати собою нагрудні кишені життя» [4, с. 67]. Герой із фізичного втілення переходить у голос як інструмент Бога, що в принципі спостерігається у Біблії Старого Заповіту. Відбувається героїчна відмова від власної суб'єктності: «Це я, подивись, це я: // стою, де і стояв. // Літера тепла твоя. // Творена тобою яв» [4, с. 122]; «Я ж лише знак, // писаний від руки, // тобою зроблений так, // як робляться помилки» [4, с. 122]; «Це ти // говориш мною про тих, // хто вже встиг відійти» [4, с. 125]. Можливе хорове представлення героя-оповідача у фреймі апеляції до колективного героїзму: «іди першим, снігу, іди першим, // наповни собою легенеvu печаль джерела» [4, с. 63]; «нам-бо відомо: не можна вийти за межі звучання, // за межі наших імен» [4, с. 63]. При цьому йде обмеження функції іменем, так само як і бilingvний герой, ідентифікований конкретними властивостями. В принципі часто жаданівський герой спільний, колективний, це «ми», які протистояють історії, в чому вбачається шекспірівське бачення народу як рушійної сили: «Знову вона повертається, знову // повертається, як раніше. // Візьме остуду цю, ніби основу. // Вичитає її, перепише» [4, с. 59]; «Знову історія не лишає // шансу для втечі з поля бою» [4, с. 58].

Жаданівський герой – це певною мірою хранитель, наприклад, захисник мови, що мислить її збереження як простір супротиву: «Я знав у цьому місті // тисячу книжників, // що носили в кишенях рештки // свинцевого шрифту, розсипану мудрість міста» [4, с. 53]; «Я знав // тисячу перекладачів, // вони перекладали цією мовою ще тоді, // коли в ній не було слова «поразка»» [4, с. 53]. Герой виступає як рятівник пам'яті, завдання якого – зберегти і передати, як це було у старовинних суспільствах, коли минуле роду складав у пісню бард: «Запам'ятати кожен будинок і кожен вулицю, // говориш ти. Запам'ятати все, що зникає, мов // подорожній на схилі» [4, с. 75]; «Я пам'ятаю це

місто в червні, // я пам'ятаю, які невичерпні // п'ята колія, третій перон» [4, с. 25].

Релігійна лінія, хоч певною мірою постмодернізована, актуалізується засобами образу месії, якому притаманна жертвовність і провідництво: *«Бідний месія дітей, // нерозважливий, ніби птах при черешні, // що славить кривавий сік і солодке сонце»* [4, с. 27]; *«Бідний месія дітей, що волочить відчай невиспаності, // відлуння читаних цілу ніч повідомлень. // Дбайливий месія, що годує хлібом // псів на піщаних горбах»* [4, с. 27]. При цьому жаданівське місініанство уживається із бунтарством проти (у розумінні ліричного «Я») божественної несправедливості. Має місце виклик-звинувачення: *«Якщо ти думав, що я забув, я не забув. // Якщо ти думав, що я пробачив, я не пробачив. // Перепитуватиму, як дитина: що там із моїм ворогом?»* [4, с. 110]; *«Чому я, залишений сам на сам зі своїм гнівом, // далі прошу в тебе дозволу ненавидіти, // чому ти нас стримуєш у нашому праві // не копати собі могили?»* [4, с. 110]. При цьому, у автора співіснують як християнські, так і міфологічні паралелі, що сягають грецьких текстів, і це створює діалог православного і язичництва. Виникає архетип психопомпа (супровідника душ у царство мертвих), що надає їм голос, звучання: *«Говоріть, ну ж бо, говоріть, // говоріть травою, // говоріть пимороззю, // говоріть диригентами»* [4, с. 18]; *«Єдиний шанс – триматись за гілку голосу. // Поза тим не буде нічого. // Ніхто не запам'ятає тебе за твоїм мовчанням»* [4, с. 18]. Спостерігається язичницька покірність долі, як неминучого, супроводженого співом, як мантрою чи ритуальним речитативом: *«Хай це буде спів. // Хай це не буде плач»* [4, с. 80]; *«Щоби при цій біді, // до якої не звук, // співати навіть тоді, // як спів переходить у крик»* [4, с. 80]. Взагалі у всій збірці слово «хай» звучить 47 раз.

Якщо билинний герой, описаний Білецьким, невразливий, то жаданівський герой приймає свої слабкості. Проте навіть у своїй невизначеності, колективності, звичності, він продовжує бути агентом дії, протистояти турбулентності історії: *«Дорога важка, коли несеш на спині свій дім і своє минуле»* [4, с. 72]; *«Будьте мужніми, равлики, будьте гідними цієї мандрівки, // ви – позбавлені дому, проте не позбавлені серця»* [4, с. 72]. Билинний герой може трансформуватися як реакція на певний життєвий момент, іноді магічний (Ілля Муромець, який 33 роки слабкий на ноги, набуває багатирської сили в рамках зустрічі зі старцем). Жаданівський герой набуває героїчного переродження в рамках екзистенційної кризи, спрово-

кованої війною, при цьому стаючи причетним до всіх інших, сплітаючись із долею народу: *«Біль і надія повертають тобі втрачене // відчуття цього світу. // Роблять живим згусток твого ества, // надають йому сенсу»* [4, с. 69]; *«Біль і надія поєднують нас серед // отворів темного неба»* [4, с. 70].

Поряд із цим шлях жаданівського героя, як вписується, так і виходить за межі архетипів, прописаних Юнгом та Кемпбеллом.

Таким чином, згідно концепцій Дж. Кемпбелла та К.Г. Юнга, архетип героя репрезентовано як індивідуалізовану постать, що здійснює трансформаційну подорож через ініціаційні випробування, інтегрує архетип *тіні* й повертається до спільноти «заряджений» трансцендентним знанням. Епічна традиція слов'янського героїчного епосу (билин) конструє героя як фізично й морально непорушного богатиря-захисника народу. Натомість, поетичний дискурс Сергія Жадана деконструє обидві парадигми: індивідуальна героїчна траєкторія трансформується в колективний досвід виживання, фізична потужність переосмислюється як онтологічна вразливість, подвиг замінюється актом свідчення, а триумф уособлюється в збереженні пам'яті, любові до простих моментів життя, розумінні добра і зла в контексті воєнної травми. Героїзм у Жадана маніфестується не як перемога, а як гуманістичний опір, коли незламність парадоксально впливає з визнання власної крихкості.

Висновки. Сучасний український образ героя-захисника вибудовується на платформі як традиційних архетипів, так і проходить модифікацію під впливом обставин, генерованих воєнною реальністю ХХІ століття. Білецьківська модель богатиря, мученика й провідника, що спирається на билинну, козацьку та історичну традиції, зберігає актуальність як методологічна матриця, при цьому зазнаючи глибокої деконструкції в сучасній ліриці. У поезії Максима Кривцова герой, який є одним з багатьох, редукується до цифри, позивного чи медичного коду, перетворюючись із виняткової постаті на свідка повсякденної смерті. Проте через систему біблійної інтертекстуальності (позивні «Голгофа», «Марія», «Хесус») поет воскрешає давню традицію героя-мученика, вписуючи сучасного воїна в літописно-думний канон сакрального протистояння злу. Героїзм у Кривцова мислиться через прийняття страждання, здатність продовжувати функціонувати в умовах буденності смерті. Поетичне слово виступає не засобом героїзації, а інструментом чесного документального свідчення, що забезпечує меморіалізацію колек-

**Трансформація класичної моделі героя в поезиці Сергія Жадана на матеріалі збірки
«Скрипниківка» (2023)**

Теоретик / підхід	Класичний набір рис героя	Еволюція поезиці у Жадана	Ілюстративний матеріал
Джозеф Кемпбелл, подорож героя у <i>The Hero with a Thousand Faces</i> [10].	Сміливість перед невідомим	Визнання безсилля та вразливості	«Я той, хто не здатен нічого зупинити, як тисячі тих, хто не здатен нічого зупинити» («Шульц. Псалми»)
	Готовність до жертвності	Героїзм виживання, а не жертви	«це будуть голоси тих, хто вцілів. Саме тих, хто вцілів» («І варто пам'ятати»)
	Трансформація через випробування	Трансформація через свідчення	«Писатимуть її ті, хто вцілів. І читати будуть ті, хто вцілів. Ті, хто отримає можливість любити» («І варто пам'ятати»)
	Здатність перетинати пороги	Героїзм втечі (людина-равлик)	«Дорога важка, коли несеш на спині свій дім і своє минуле» («Чекають вечора люди»)
	Повернення зі знанням / даром	Збереження пам'яті	«дарована розкіш ця – дочитувати до кінця і починати спочатку» («Про це я теж писав»)
Карл Юнг, архетип героя, представлений у працях <i>Archetypes and the Collective Unconscious</i> [12].	Пошук ідентичності / самості	Прийняття взаємної залежності	«нами і далі говорить любов, як єдина доступна мова, мова німих, мова зневірених, мова дорослих» («Мало статися так»)
	Боротьба із тінню	Протистояння мовчанню Бога	«Твердне на сонці кераміка моєї душі, наповнена смутком. Якщо ти мовчиш, я скажу замість тебе: зло не є чимось неназваним та безіменним» («Шульц. Псалми»)
	Процес індивідуалізації	Колективне “ми” замість індивідуалізації	«Нас занадто багато для страху, нам занадто багато було даровано» («Коли кожна душа»)
	Сила «єго»	Героїзм невинуватої віри	«Нічим не виправдана віра людей мови у те, що все можна назвати, всьому є своя назва» («Потім, колись, згадувати»)
	Протистояння смерті	Поділ простору зі смертю як неприємним сусідом	«Про смерть складно свідчити, коли сидиш із нею на сусідніх плацкартних полицях. Заважає запах горілої шкіри» («І варто пам'ятати»)
Паралельні трансформації	Героїчна самотність	Героїзм серця, що б'ється “за”	«коли серце відчувається так гостро, ніби воно не просто б'ється. А б'ється з кимось. Б'ється за тебе» («Коли кожна душа»)
	Перемога над ворогом	Щирість протиставлена світу	«Світ – не найкраще місце для щирості. Щирість викликає жаль, але не викликає розуміння» («Ще одна спроба освідчитися»)
	Непохитність	Мужність равликів-втікачів	«Будьте мужніми, равлики, будьте гідними цієї мандрівки, ви – позбавлені дому, проте не позбавлені серця» («Чекають вечора люди»)

тивної травми через літанійну структуру числової пам'яті. Кривцов створює образ анонімного героя цифрової доби, чия героїчність полягає не в індивідуальному подвигу, а в колективному досвіді виживання та свідчення, що набуває сакрального виміру через паралелі з біблійною мученицькою традицією. Натомість, у Сергія Жадана героїчна ідентичність зміщується від індивідуального до колективного «ми», де подвигом стає голос, здат-

ний протистояти мовчанню та втраті пам'яті. Унаслідок цього функція героя полягає у медіації колективної травми й підтримці культурної тягlostі. Порівняння з західними архетипними моделями Кемпбелла й Юнга свідчить, що класичні сміливість, індивідуалізація та перемога трансформуються у визнання власного безсилля, взаємну залежність і поділ простору зі смертю як неприємним сусідом. Таким чином, сучасна

українська воєнна поезія формує нову парадигму героя, який виступає не одноосібним богатирем-переможцем із конкретним іменем, а вразливим, нерідко анонімним носієм пам'яті й мови, чия

тиха стійкість виростає з власної вразливості, а героїзм полягає у збереженні здатності говорити, пам'ятати й любити попри екзистенційну загрозу.

Список літератури:

1. Білецький Л. Історія української літератури. Т. І. Народна поезія. Авгсбург. 1947. 328 с.
2. Вівчарик Н., Джердж С. Мілітарна тематика в сучасній українській літературі: історичні виклики і художня реальність. *Прикарпатський вісник Наукового товариства імені Шевченка*. Слово, 2024. № 20 (74).
3. Горболіс Л. М. Герой-захисник у творчості Бориса Гуменюка: етнопсихологічний аспект. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/items/9b73e9cf-9f49-4256-b046-b8f3fc2cd97f> (дата звернення 11.11.2025).
4. Жадан С. Скрипниківка. Чернівці: Видавець Померанцев Святослав, 2023. 144 с.
5. Кривцов М. Вірші з бійниці [Електронне видання, без сторінок]. Київ: Наш формат, 2024. URL: <https://nashformat.ua/products/virshi-z-bijnytsi-709687?srltid=AfmBOopEDLgy5rAx3G9OHxajlNobVsPEYyq2Q4e0CAqq0Z37QS03U4Xw> (дата звернення: 12.10.2025).
6. Пастух Т. До нового канону української поезії. URL: <https://nspu.com.ua/novini/taras-pastuh-dopovogo-kanonu-ukrainskoi-poezii/> (дата звернення: 12.11.2025).
7. Пухонська О. Еміграційна травма війни в літературній візії Владислава Івченка. URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/1152> (дата звернення: 12.11.2025).
8. Урись Тетяна Юріївна. Дискурс війни у сучасній українській поезії. URL: <https://enpurb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0e28e2e0-2c85-4970-a1c7-0a03acd2efd3/content> (дата звернення: 10.11.2025).
9. Феномен нації: основи життєдіяльності / За ред. Б. В. Попова. Київ: Знання, 1998. 262 с.
10. Campbell J. The Hero with a Thousand Faces. URL: <https://www.eriesd.org/site/handlers/filedownload.ashx?moduleinstanceid=35845&dataid=53662&FileName=The%20Hero%20with%20a%20Thousand%20Faces> (дата звернення: 10.11.2025).
11. Chub V. P., Yatsenko I. M. Artistic Reception of the War in Ukraine in the French Novel (based on the Symphony of Monsters by Marc Levy). URL: https://www.researchgate.net/publication/390173886_ARTISTIC_RECEPTION_OF_THE_WAR_IN_UKRAINE_IN_THE_FRENCH_NOVEL_BASED_ON_THE_SYMPHONY_OF_MONSTERS_BY_MARC_LEVY (дата звернення: 10.11.2025).
12. Jung C. G. Archetype and the Collective Unconscious. Volume 9. URL: https://www.jungiananalysts.org.uk/wp-content/uploads/2018/07/C.-G.-Jung-Collected-Works-Volume-9i_-The-Archetypes-of-the-Collective-Unconscious.pdf (дата звернення: 14.11.2025).

Starostenko T. M. THE HERO AND THE ARCHETYPE: THE POETICS OF THE NATIONAL HERO BY LEONID BILETSKY WITHIN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY UKRAINIAN MILITARY POETRY

The article retraces the image of the hero-defender in contemporary post-war poetry, based on the texts "Poems from the Embrasure" (2024) by Maksym Kryvtsov and "Skrypnykivka" (2023) by Serhiy Zhadan. The research reconstructs the classical archetype of the national hero-defender through the methodological framework of L.T. Biletskyi and the archetypal criticism of C.G. Jung and J. Campbell. It has been proven that the heroic paradigm by Biletskyi dwells on a synthesis of national-cultural archetypes represented in the bylina tradition through the images of bogatyrs such as Sviatogor, Mykula Selyanynovich, Alyosha Popovich, Ilya Muromets, etc., Cossack dumas (martyr-heroes), and historical figures from historical narratives (Bohdan Khmelnytsky). The hero-defender images are analyzed in terms of their structural-semantic framework, evolutionary potential, and symbolism. It has been shown that Kryvtsov's poetics exhibits a deconstruction of classical heroic identity through numerological depersonalization (reducing the hero to a series of random numbers, such as 234, 457, 451), medical codification ("two 300s"), and radio call signs that work as substitutes for proper names. Verbal nomination is symbolic and biblically determined ("Maria", "Golgotha"), which adds a sacral dimension to the images. The lyrical hero is rather one among others, an ordinary person in depersonalizing circumstances. A similar tendency of transitioning from individual trauma to the collective one is observed in the collection by Zhadan, when the lyrical hero undergoes transformation from an individual figure to a certain collective "we," where heroism is manifested through acts of witnessing, preservation of language and memory as constructs of national identity, rather than straightforward depiction present within the bylina epic framework. A comparative analysis revealed a significant difference between the contemporary hero of Ukrainian post-war lyrics and classical models. Thus, Campbellian courage in the face of the unknown

is replaced by the acknowledgment of powerlessness, Jungian individualization transforms into acceptance of mutual dependence, and the physical might of Biletskyi's bogatyr is reconceptualized as ontological vulnerability. It has been detected that contemporary Ukrainian military poetry forms a new heroic paradigm where triumph is replaced by quiet humanistic resistance (Zhadan), and resilience paradoxically emerges out of the acknowledgment of one's own fragility, or is conceived within the dimension of biblical ontology (Kryvtsov) as sacred opposition to the enemy, which in this case is characteristic of chronicle canons. In Zhadan's texts, heroism is articulated not so much through the concept of total victory as through the ability to continue speaking in one's own language, to remember and preserve human feelings under conditions of existential threat in the war era of the XXIst century. In Kryvtsov, biblical figures and cherubim stand alongside warrior brothers, while the digitalization of identity aligns with the digital reality of today.

Key words: *hero-defender archetype, depersonalization, collective memory, national identity, Biletskyi's concept of hero, archetype transformation.*

Дата надходження статті: 16.11.2025

Дата прийняття статті: 10.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025